

ΠΡΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ὕπὸ Δρος Χρήστου Κεχαγιά

Θὰ μπορούσε κάποιος εὐκολα νὰ φανταστεῖ ὅτι τὸ ἀνά χειρας πόνημα ἀποτελεῖ ἄλλο ἓνα προϊόν τῆς δουλειᾶς κάποιου Φιλολόγου ἢ Γλωσσολόγου, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει στὸ εὐρὺ κοινὸ ἓνα ἀκόμη βιβλίον μὲ ἀντικείμενο τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. Τέτοιου εἴδους εἰδικὲς μελέτες εὐρίσκονται εὐκολὰ στὶς προθήκες τῶν βιβλιοπωλείων καὶ ἀφοροῦν κατὰ κύριο λόγο, μίαν μερίδα εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ποὺ εἶναι εἴτε Γλωσσολόγοι, εἴτε Φιλολόγοι καὶ Ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ἐπιζητοῦν νὰ ἐντυφήσουν στὰ γλωσσικὰ φαινόμενα γιὰ ἐρευνητικούς ἢ γιὰ ἐκπαιδευτικούς σκοποὺς ἐν γένει.

Ὁ συγγραφέας ὅμως αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἐπιχειρεῖ κάτι ἐντελῶς διαφορετικόν: νὰ ἐμφυσησῇ τὴν εἰλικρινῆ ἀγάπην γιὰ τὴν βαθύτερην ἀλήθειαν τῆς Γλώσσας καὶ νὰ δώσει κίνητρα στὸν ἀναγνώστη νὰ κοιτάξῃ προσεκτικὰ αὐτὰ ποῦ, συνήθως λαθεμένα, θεωρεῖ ὡς «αὐτονόητα» ἢ «παρωχημένα» στοιχεῖα ἑνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ, ποῦ ζεῖ, κινεῖται, ἀναπνέει, πάσχει καὶ ἐλευθερώνεται καθημερινὰ μαζὶ μὲ ἡμᾶς, τὴν Ἑλληνικὴν μας Γλῶσσαν.

Ἀπὸ τοὺς ἀπλοῦς, φθόγγους ἕως τὴν ἔκφραση τοῦ λόγου (discourse) ὡς αἰτίας καὶ αἰτιῶδους συνάφειας, ποῦ γίνεται μέσον ἐπιχειρηματολογίας καὶ ρητορικῆς, ποῦ μπορεῖ νὰ γεννήσῃ τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ἀγάπην ἀνάμεσα στὰ ἀνθρώπινα ὄντα, ἕως καὶ νὰ προκαλέσῃ πολέμους καὶ μεγάλας καταστροφάς, ἡ Γλῶσσα εἶναι μέσον, ἀλλὰ καὶ κόσμος ὁλόκληρος, ποῦ δύναται νὰ στηρίξῃ, νὰ γεφυρώσῃ ἢ νὰ ἐξαφανίσῃ ἄλλους κόσμους. Σὲ φυσικόν, βιολογικόν, συναισθηματικόν καὶ πνευματικόν ἐπίπεδο ἡ γλῶσσα εἶναι πάντοτε παρούσα, μεταφράζοντα τὴν πρόθεση καὶ τὴν βούλησιν εἰς ἐνέργειαν, τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν εἰς δράσιν, τὴν θεωρίαν εἰς πράξιν.

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ ὑπενθυμίσω τὰ «ἑπτὰ αἰνίγματα τοῦ κόσμου» (Welträtsel), σύμφωνα μὲ τὸν Dubois Reymond (Über die Grenzen d. Naturerkenntnis, 1898 [in: Kechagias, 2009]: 1) ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, 2) ἡ οὐσία τῆς ὕλης καὶ τῆς δυνάμεως, 3) ἡ σύστασις τοῦ αἰσθήματος, 4) ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, 5) ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, 6) τὸ σκόπιμον τῶν ζωϊκῶν ὄντων, 7) ἡ σύστασις τοῦ νοεῖν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς γλώσσας, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ἡ τελευταία τριάδα μπορεῖ νὰ λυθῇ στὸ μέλλον (ignoramus), ἐνῶ ὁ Δρ Κορκιδάκης

καταθέτει με βεβαιότητα ότι το αίνιγμα περί της αρχής της γλώσσας έχει ήδη επιλυθεί. Για το λόγο αυτό, επιχειρεί μια ικανοποιητική κατάδυση στην ιδιαίτερη φύση της γλώσσας, στο μέτρο του δυνατού και καταθέτει, εν είδει πορισμάτων (πότε δικών του, πότε της συστηματικής έρευνας του τομέα που αναλύει), κάποιες πρωταρχές αυτής της φύσεως. Ένας από τους στόχους του είναι κι αυτός, να επαναδιαπραγματευθῆ τούς υπάρχοντες κανόνες και επιστημονικούς νόμους της γλώσσας, σε μια πληρέστερη και ουσιαστικότερη, για τις δικές του στοχεύσεις, βάση. Σήμερα, έχοντας στη διάθεσή μας πληθώρα νέων εργαλείων, μεθόδων, επιστημονικών παραδειγμάτων κλπ. προερχομένων από το επιστημολογικό όπλοστάσιο όλης της σύγχρονης θεωρίας της Έπιστήμης, μπορούμε να ξαναδοῦμε από διαφορετική οπτική γωνία τὰ εξηγητικά και έρμηνευτικά σχήματα, αλλά και την οξύνοια και την έπινοητικότητα τῶν πρώτων έξερευνητῶν της «Δυτικῆς» σκέψης (ἀρχαιοελληνικός κόσμος) και ίσως να τολμήσουμε να ὑπερβῶμε κάποιες παγιωμένες ἀντιλήψεις και ἀγκυλώσεις τῶν σχετικά σύγχρονων σχολῶν της έρευνας γύρω από τὴ γλῶσσα.

Ἐπὶ παραδείγματι, ἤδη ὁ Καστοριάδης (1991) θὰ ἀμφισβητήσῃ ἔντονα τὸ «στρουκτουραλιστικὸ» σύστημα τοῦ de Saussure¹ (1997) καὶ τὴν ἐξέταση τῶν γλωσσικῶν φαινομένων ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ παρελθόν τους (σύγχρονη προσέγγιση), ἐπικρίνοντας ἀκόμη περισσότερο τὶς «κινήσεις τραμπάλας, στὶς ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶναι ἀνεπανόρθωτα καταδικασμένος ὁ ἀνθρώπινος στοχασμός, ...ἀφοῦ ἐξοβέλισαν τὶς διαχρονικὲς ἐκτιμήσεις ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης» (ibid). Κατὰ τὴν ἄποψή μου, ὁ «στρουκτουραλισμός» κυριάρχησε σχεδὸν στὰ τρία τέταρτα τοῦ 20οῦ αἰ. ὡς σχολῆς καὶ πέραν τῆς Γλωσσολογίας, παρέχοντας ἀρκετὰ χρήσιμα ἐξηγητικὰ σχήματα στὶς Κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἐν γένει, ἀν καὶ ἐνίοτε ξεσποῦσαν διαμάχες μεγάλης ἔντασης μεταξὺ «δομιστῶν» καὶ «λειτουργιστῶν», ποὺ διερχόγγυαν τὸν ἐπιστημονικὸ

---

¹ Ὁ De Saussure F. (1979: 139) θεωρεῖ ὅτι «ἡ γλωσσικὴ ὄντοτητα δὲν ὑπάρχει παρά μετὰ τὴν σύνδεση τοῦ σημαίνοντος καὶ τοῦ σημαινόμενου ἀπὸ τὴν στιγμήν ποῦ δὲν συγκρατοῦμε παρά ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἡ ὄντοτητα αὐτὴ ἐξαφανίζεται· στὴν θέση ἑνὸς συγκεκριμένου ἀντικειμένου δὲν ἔχουμε μπροστὰ μας παρά μιὰ καθαρὴ ἀφαίρεση», ἐνῶ στὸν ὀρισμὸ τοῦ «ἀυθαίρετου σημείου» ὁ ἴδιος (ibid σελ. 101) θὰ πεῖ: «ὁ δεσμὸς ποὺ ἐνώνει τὸ σημαίνον μετὰ τὸ σημαινόμενον εἶναι ἀυθαίρετος», προκαλώντας τὶς γνωστὲς ἀντιδράσεις τοῦ Benveniste E. (1939: 49-55), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὸ γλωσσικὸ σημεῖο δὲν εἶναι ἀυθαίρετο, ἀλλὰ «ἀναγκαῖο», ἐνῶ ὁ Martinet A. (1957: 105-106) προσδιορίζει τὸ «ἀυθαίρετον» τοῦ De Saussure ὡς τὴν μίαν πλευρὰ τῆς γλωσσικῆς ἀυτονομίας, ἀφοῦ σὲ μιὰ ἄλλη περιλαμβάνεται ἡ ἐκλογή καὶ τὸ ὄριο τῶν σημαινόμενων. [Δίχως νὰ θέλω νὰ ἀπομειώσω τὴν ἀξία τοῦ De Saussure καὶ τὴν συνεισφοράν του στὸν οἰκεῖο κλάδο, ἀλήθεια, πόσο μακρινὲς καὶ ἄνευ οὐσίας φαντάζουν σήμερον αὐτὲς οἱ διαμάχες...]

καὶ ἀποδεικτικὸ λόγῳ σὲ «στρατόπεδα» ὑπέρμαχων κάποιου δόγματος, μὲ τρόπο σὰν ἐκεῖνο ποὺ λαμβάνει χώρα στὶς πολιτικὲς διαμάχες μεταξὺ ἀντιπάλων κομμάτων. Ἀκόμη καὶ σὲ Συνέδρια μποροῦσε κάποιος νὰ συναντήσῃ ὁμιλητές, οἱ ὅποιοι κατέθεταν τὴν ἐπιστημονικὴ-ιδεολογικὴ ταυτότητά τους στὸ ἀκροατήριον, δίκην διαπιστευτηρίων, προτοῦ ξεκινήσουν τὴν ἀποδεικτικὴ τους: «ἐγὼ εἶμαι δομιστής» ἢ «λειτουργιστής», ὥστε νὰ εἶναι καλυμμένοι μὲ τὴν ὀριοθέτηση τῆς μεθοδολογίας καὶ τοῦ πεδίου δράσης τους.

Σήμερα, ἔχοντας καλύψει καὶ τὴ β' δεκαετία τοῦ 21οῦ αἰ. αὐτοὶ οἱ προσδιορισμοὶ δὲν ἔχουν, εὐτυχῶς, τὴν βαρύτητα ποὺ εἶχαν, ὅταν κυριαρχοῦσαν στὸ προσκήνιο τῶν κοινωνικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ καὶ στὴν πραγματικότητα, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ κάποιος ἀνθρωπολογικὸς τύπος ποὺ νὰ ἐκπροσωπεῖ στὸν ἀπόλυτο βαθμὸ τὴν μία ἢ τὴν ἄλλη «Σχολὴ σκέψης», αὐτὸ θὰ προκαλοῦσε θυμηδία. Διότι, ὅλοι αὐτοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ ἀνήκουν σὲ προγενέστερα ἐξηγητικὰ σχήματα, ποὺ κάποια ἐποχὴ ἐπιχείρησαν νὰ γίνουν «ὀλικά», καλύπτοντας σχεδὸν κάθε περιοχὴ, τοῦ ἐπιστητοῦ μὲ τὰ δικά τους μέσα καὶ τὶς δικές τους μεθόδους. Ἐκεῖ, ὡς πρὸς αὐτό, ἀπέτυχαν. Εὐτυχῶς ἡ κοσμολογία ποὺ ἀναπτύχθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. ἀντιμετώπιζε μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ, τοὺς ἐπὶ συμβάσει ὄρους, ὅπως δομὴ, λειτουργία, γίνεσθαι, εἶναι κλπ., διότι μὲ ποιὸν ἀπόλυτο καὶ παγιωμένο τρόπο θὰ μποροῦσε νὰ τεθεῖ π.χ. ὁ ὄρος «δομὴ» ὑπὸ τὸ πρίσμα καὶ τὴ λογικὴ τῆς «γενικῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας», δίχως νὰ προσκρούσει σὲ πραγματικὰ προβλήματα καὶ σὲ ἀληθινὰ «φυσικοῦς» νόμους;

Εἶναι λοιπόν, ἐντελῶς διαφορετικὴ μία γλωσσολογικὴ προσέγγιση τῆς γλώσσας ² ὑπὸ το νυστέρι ἐνός δομιστῆ, ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ἐπιχειρεῖ κάποιος, ὁ ὅποιος ἀναζητᾷ ἐντὸς τῆς ἐπιστημονικῆς φάτεως (γαλλικά: langue), τὴν βαθύτερη οὐσία της, τὴν ὄντολογία τῆς λέξης, ἀλλὰ καὶ τὴν σχέση, ποὺ αὐτὴ ἀναπτύσσει μὲ τὶς ἀρχικὰ συνδεδεμένες

---

² Ὑπάρχουν φυσικὰ πάρα πολλές καὶ πολὺ σημαντικὲς προσεγγίσεις γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν στὴ Γλῶσσα. Οἱ Russell B.A.W (1872-1970) καὶ Moore G.E. (1873-1958) μὲ τὴν Ἀναλυτικὴ Φιλοσοφία τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀσκώντας κριτικὴν στὸ ἐγγεγραμμὸν μοντέλο, κινήθηκαν πρὸς τὴν διαμόρφωση μιᾶς μαθηματικῆς μεταθεωρίας καὶ στὴν εἰς βάθος ἀνάλυση ἰδεατῶν γλωσσῶν. Ἀπὸ τὸν Κύκλο τῆς Βιέννης τοῦ μεσοπολέμου πὴν συμβολὴ κυρίως τῶν Russell καὶ Wittgenstein διαμορφώθηκε ὁ Εὐρωπαϊκὸς Θετικισμὸς, ὡς ἡ ἰσχυρότερη ἐπιστημολογικὴ κίνησις τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Προσωπικά, θεωρῶ τὸν τελευταῖο (μὲ τὴν «Φιλοσοφικὴ Γραμματικὴ» (εκδ. ΜΙΕΤ, 1994), ἕναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους φιλοσόφους τοῦ προηγούμενου αἰῶνα καὶ θεράποντα τῆς γλωσσολογικῆς μεθόδου, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Λογικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἐν γένει.

μέ αυτήν σημασίες³. Η *φάτις* τῆς γλώσσας παρέχει τὴν δυνατότητα σὲ αὐτοὺς ποὺ ἐπικοινωνοῦν, νὰ βρίσκουν τὸ ἀντικείμενο τοῦ λόγου τους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑαυτοὺς τους, μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία, χρησιμοποιῶντας ἕναν λιγότερο ἢ περισσότερο κοινὸ κώδικα ὄρων καὶ σημασιῶν, ποὺ τοὺς παρέχει τὴν δυνατότητα, ὡς ἐκ τῆς δυναμικῆς της, νὰ δημιουργοῦν νέα προβλήματα, νέες ἀναζητήσεις καὶ σημασίες. Ἡ λειτουργία αὐτὴ τῆς γλώσσας σηματοδοτεῖ καὶ σημασιοδοτεῖ τὸ «ἄνοιγμα» τῶν συνομιλητῶν, ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ἐπικοινωνήσουν σὲ πολλαπλά ἐπίπεδα καί, ἐὰν εἶναι δυνατόν, νὰ συνεννοηθοῦν κιόλας.

Αὐτὸ ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὸν στενῶς θεωρούμενο «κώδικα» τῆς λέξης, ἀλλὰ κώδικας καὶ «φάτις» συνυπάρχουν στὸ γίγνεσθαι τῆς λέξης (πρβλ. Καστοριάδης, 1981). Ὁ πρόθυμος ἀναγνώστης θὰ μποροῦσε νὰ ἀνατρέξει λοιπὸν σὲ λεξικά ἢ συναφῆ περὶ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας ἐγχειρίδια, γιὰ νὰ βρεῖ ἐκεῖ στὰ σχετικὰ λήμματα π.χ. τὸ πότε ἐμφανίστηκαν ὄροι ὅπως *χάος*, *φάος*, *ψυχή* καὶ πῶς ἐξελίχθηκαν στὸ πέρασμα τῶν ἐποχῶν ἢ καὶ πιὸ σύνθετοι καὶ ἴσως πιὸ ιδιόμορφοι ὄροι, ὅπως δημοκρατία, θεωρία, ὑπόθεσις, οἱ ὁποῖοι κωδικοποιήθηκαν καὶ συστηματοποιήθηκαν, ἀλλὰ καὶ φορτίστηκαν μὲ σημασίες ἐξαιτίας τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτισμικῆς πορείας τοῦ ὄντος στὸν πλανῆτη. Ἡ γλώσσα εἶναι ὁ κρίσιμος τελεστής τῶν ἀποτυπώσεων τῆς κοινῆς σοφίας -ἔστω κι ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐνίοτε πλανῶνται ἀπὸ τὰ *idola fori*, κατὰ τὸν Bacon- καὶ τὴν ἐμπεριστατωμένη γνώση, καθὼς ἡ ἴδια ὑπάρχει μόνον μέσα ἀπὸ τὴν νοητικὴ ἀναπαράστασή της. Ἄς θεωρήσουμε, ἔστω, ὅτι σὲ κάποια βιβλιοθήκη ὑπάρχει τὸ πληρέστερο Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας, ἐν συνόλῳ, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα. Τοῦτο ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ σύνολο τῆς Ἑλληνικῆς; Προφανῶς ὄχι, διότι παραμένει ἀπλῶς ἕνα Λεξικὸ της! (Kechagias, 2009).

Ὅταν ὁ Θουκυδίδης στὴν Ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου περιγράφει π.χ. πῶς οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἦρθαν στὰ πράγματα τῆς Μυτιλήνης καὶ πῶς «ὁ δῆμος» ἀγωνίστηκε, αὐτὸς ὁ «δῆμος» δὲν εἶναι ὁ σημερινὸς λ.χ. δῆμος Ἀθηναίων ἢ Μυτιληναίων (πλέον θεωρεῖται δυστυχῶς δόκιμο νὰ ἀναφέρεται ὡς δῆμος Ἀθήνας ἢ δῆμος Μυτιλήνης, λὲς καὶ τὰ γεωγραφικὰ ὅρια καὶ ἡ σφραγίδα τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς, ποὺ

³ Ὁ Jakobson στὴν δική του γλωσσολογικὴ θεώρηση, διέκρινε καὶ συνδύαζε, σὲ κάθε γλῶσσα, δύο ὀργανωτικὰ ἐπίπεδα: α) τὸ γενετικὸ / παραδειγματικὸ (ἀφορᾷ σὲ ἀρχές ἐπιλογῆς, κανόνες μετασχηματισμοῦ, δυνητικότητες τοῦ λόγου) καὶ β) τὸ φαινομενικὸ / συνταγματικὸ (τὸ ἐπίπεδο τῆς πραγματικῆς ἀκολουθίας τοῦ λόγου). Μὲ τὴν «γενετική» Γλωσσολογία τοῦ Noam Chomsky, εἰσάγεται ἐπιπλέον καὶ μιὰ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν ἱκανότητων τοῦ ὁμιλητῆ καὶ τῆς ἐπιτέλεσης (ἢ συγκεκριμένη ἐκφραστικὴ ἐνέργεια μιᾶς διατύπωσης, σύμφωνα μὲ τὴν ἱκανότητα), στὸν Morin E., (1991: 252).

νίκησε στὶς αὐτοδιοικητικὲς ἐκλογές, νὰ ἔχει ὑποκαταστήσει τοὺς πολῖτες ποὺ ἀπαρτίζουν «τὸν δῆμον»), ἀλλὰ ἡ αὐτόνομη δυναμικὴ τῆς ἰσχύος τοῦ σώματος τῶν πολιτῶν, οἱ ὅποιοι εὐθύνονται γιὰ τὶς δικές τους ἀποφάσεις καὶ ἔχουν στὸ ἀκέραιο τὶς τύχες τῆς πόλεως στὰ δικά τους χέρια. Ὁ δῆμος ἔχει ἤδη φορτιστεῖ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ὅπως ἐμφανίστηκε καὶ ἐξελίχθηκε δυναμικὰ στὴν ἀρχαία Ἀθήνα, ὁ δῆμος «δοκεῖ», νομίζει σωστό, ὀρθὸ καὶ ἀποφασίζει («ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ», ἀναγράφεται στὰ ψηφίσματα) ὄχι μόνον γιὰ το ποιὸς θὰ ἀναλάβει ἓνα δημόσιο ἔργο, ἀλλὰ καὶ γιὰ ζητήματα ἔναρξης ἢ συμμετοχῆς σὲ πόλεμο, ζητήματα ζωῆς καὶ θανάτου τῆς πόλεως. Τέλος, ὁ ὅρος δῆμος ἔχει στὸν Θουκυδίδη καὶ ἐκείνη τὴν κοφτερὴ πλευρὰ, στὴν ὁποία καραδοκεῖ ἡ «ὑβρις», ἡ μεγαλύτερη ἀπειλὴ γιὰ τὸν δῆμο, μεγαλύτερη καὶ ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς. Μαζὶ τῆς συμφύονται τὰ πάθη, ὁ φθόνος, ἡ πλεονεξία καὶ ἡ ἀγάπη τῆς εὐφημίας καὶ ὅλα αὐτὰ ἐντὸς καὶ ἐξαιτίας τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ποιητικῆς δύναμης τοῦ λόγου τοῦ Θουκυδίδη, ποὺ, ἂν καὶ ἱστορικός, φροντίζει μέσα ἀπὸ τὶς δημηγορίες του νὰ μᾶς κάνει πλουσιότερους γιὰ τὰ ἀνθρώπινα, γιὰ τὶς πολιτικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἐκφάνσεις τοῦ μέλους τῆς πολιτικῆς κοινωνίας στὸ διηνεκές.

Ὁ δῆμος λοιπόν, εἶναι γενικὰ ἀπέναντι στοὺς ὀλίγους στὸ ἔργο τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάκριση ἀπὸ μόνη τῆς δὲν θὰ μᾶς ἔλεγε τίποτα γιὰ τὸ ποιὸν καὶ τὸ ἦθος του, ἂν δὲν εἶχαμε ὑπ' ὄψιν ἔστω τὶς πληροφορίες ποὺ κατατέθηκαν συνοπτικὰ παραπάνω. Ὡς ὅρος, ἐπίσης δὲν θὰ μᾶς προμήθευε μὲ τὸ σημασιολογικὸ του βάρος καὶ πλάτος, ἂν ἀπλά τον συναντούσαμε συνυφασμένο ἱστορικὰ μὲ ἄλλους πολιτικοὺς ὅρους π.χ. στὸν τίτλο τοῦ Cromwell (Lord Protector of the Commonwealth) στὴν Ἀγγλία τοῦ 17ου αἰ. ἢ στὰ σύγχρονα συντάγματα τοῦ 21ου αἰ. καὶ στὶς λογιῆς «συμμετοχικὲς δημοκρατίες» (πόσο κούφιος νεολογισμὸς!) ποὺ φαίνεται πὼς μόνον κατ' ὄνομα πλέον εἶναι δημοκρατίες. Ἀνάλογα, θὰ μπορούσαμε νὰ κινηθοῦμε -καὶ ἐδῶ ἐρχόμαστε στὸν Καθηγητὴ Δρα Ἐμμανουήλ Κορκιδάκη, ἀναζητῶντας τὴν φύση καὶ τὸ γίγνεσθαι τοῦ ὅρου «νόμος», μὲ τὶς συνδηλώσεις τῆς «βοσκῆς» στὸν Ὅμηρο, τοῦ νόμου στὸν Ἡσίοδο, ποὺ θὰ πεῖ συνήθεια, ἔθιμο, τοῦ «ἀνθρώπειου νόμου» στὸν Ἡράκλειτο (DK 22 B 114), ὁ ὁποῖος βλέπει τὴν ἀντιδιαστολὴ τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τοῦ θεϊκοῦ νόμου, τοῦ νόμου στὸν Δημόκριτο (5ος αἰ. π.Χ.: «νόμῳ γλυκὺ, νόμῳ πικρὸν καὶ νόμῳ θερμὸς, νόμῳ ψυχρόν») ποὺ δηλώνει ὅτι ἡ θερμότητα κλπ. ὑπάρχει μέσῳ συνθήκης, μιᾶ δηλαδὴ γιὰ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Ὁ νόμος τοῦ Ἀριστοτέλη ἐπίσης, διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ «καθαροῦ νόμου» στὸν Kant καὶ εἶναι ἄλλης τάξεως ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους νόμους τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης. Προφανῶς, ὡστόσο,

σχεδόν σὲ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις, ὁ νόμος συνάπτεται μὲ τὸν τρόπο τοῦ πράττειν ἐντὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, καθίσταται ὑποχρεωτικός καὶ αὐτὴ εἶναι, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, καὶ ἡ κοινὴ ἀναπαράστασή του σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ αὐτοῦ ἴσως διαμορφώθηκε καὶ ὁ λατινικὸς ὄρος *lex-legis*, πὺ ἀρχικῶς θὰ πεῖ συνδέω, συρράπτω, γιὰ νὰ καταλήξει στὸν νόμο τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καὶ τῆς μετέπειτα Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας κλπ.

Πῶς λοιπὸν μπορεῖ νὰ ἀντικρίση κανεὶς ἐλεύθερα τὶς λέξεις, ἂν στερήσει ἀπὸ αὐτὲς τὰ σημασιολογικὰ τους σθένη; Πῶς γίνεται ἡ μελέτη τῆς Γλώσσας νὰ μὴν εἶναι καὶ μελέτη τῆς ἱστορίας, τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ψυχολογίας καὶ ἐν γένει τῶν χναριῶν πὺ ἄφησε στὸ πέρασμά του φυλογενετικά τὸ ὄν ἀνθρώπος; Ὁ Δρ Ε. Κορκιδάκης, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν εἶναι Γλωσσολόγος, ἀλλὰ Ψυχολόγος καὶ Φιλόσοφος καὶ θεράπων, ἄοκνος ἐργάτης καὶ ἐραστὴς τῆς γλώσσας, πηγαίνει ἓνα βῆμα πιὸ μέσα στὴν ἀναζήτηση τῆς οὐσίας τοῦ λόγου. Δὲν καταδέχεται νὰ καταπιαστεῖ μὲ ἀνούσιες ἐπαγωγικὲς γενικότητες, γιὰ νὰ ἀποδείξει π.χ. πῶς προέκυψε ἡ τάδε ἢ δεῖνα γραμματικὴ κλίση. Ἀσχολεῖται μὲ τὸ «καθόλου» τῆς γλώσσας, τολμῶντας ἐνίοτε ἀναγωγικὰ ἄλματα στὰ ἀρχέφυτρα τῆς παρουσίας συγκεκριμένων ὄρων, πὺ ὁ ἀναγνώστης θὰ βρεῖ στὶς ἐπόμενες σελίδες. Ὡς γνήσιο τέκνο τῆς Ἀλεξανδρινῆς παράδοσης, Ἀλεξανδρινὸς Κληρικὸς ὢν, ἀσχολεῖται ἐπίσης μὲ κάποιες ἀδήριτες ἐσωτερικὲς ἀναγκαιότητες, βάσει τῶν ὁποίων διαμορφώνονται σχέσεις ὄρων μὲ τὴν καταστατικὴ ἴδρυση αὐτοῦ πὺ ὀνομάζεται Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς. Ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ὑπέρμαχος οὔτε τῆς Θεωρίας Πολιτισμοῦ, οὔτε τὸν συναρπάζουν οἱ ἀπριοριστικὲς προσεγγίσεις, πὺ κατὰ καιροὺς υἰοθετοῦνται ἄκριτα ἀπὸ διάφορους κύκλους. Τὸν διεγείρει τὸ νόημα⁴ καὶ ἡ σημασία τῶν λέξεων!

Τὴν ἴδια στιγμή, ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσει ὅτι ὑπάρχουν στὸ βιβλίον λέξεις πὺ διακρίνονται γιὰ τὸ μέλισμά τους καὶ ἤχοι πὺ παραπέμπουν σὲ βαθύτερες βιωματικὲς ἐμπειρίες, πὺ ὁ συγγραφέας συγκέντρωσε ἀπὸ τὴ μακρὰ θητεία του τόσο στὸ «ψαλτήρι», ὅσο καὶ στὴν μακρὰ ἀρχαιοελληνικὴ παράδοση. Ὡς λόγιος τέτοιος, τῆς βαθιᾶς Ἑλληνικῆς Παράδοσης, τολμᾷ νὰ συνεγείρει τὰ ζητήματα τοῦ μέτρου καὶ τῆς μελωδίας, τὰ ὁποῖα ὄχι ἀπλά ἐμποτίζουν τὸν ἑλληνικὸ λόγον, ἀλλὰ εἶναι συμφυῆ μὲ αὐτόν, τοῦλάχιστον ὡς τὸν 4ο π.Χ. αἰ. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἑλληνικὸ ἴδιον, καθὼς ἀπαντᾶται σὲ ὅλες τὶς γλώσσες τῶν μεγάλων ἀρχαίων πολιτισμῶν, Ἰνδίας, Περσίας,

---

⁴ Περὶ τῆς ταξιθετικῆς ιδιότητος τοῦ νοήματος βλ. Berger & Luckmann, Willke, 1993· (Κεχαγιᾶς, 2009)

Σκανδιναβίας κλπ. Όλοι αυτοί οί λαοί είχαν να επιδείξουν έναν άπίστευτο πλούτο ρυθμῶν και μελωδιῶν, ανάλογο τοῦ ὕψους τῶν ἐπιτευγμάτων τους. Πόσον ἠχηρὴ διαπίστωση γιὰ τὴν πορεία τῶν λαῶν, πὸν βιάστηκαν νὰ ἀπλοποιήσουν τὴν ὀρθογραφία, πετῶντας τὰ «πολλὰ καὶ ἄχρηστα» στοιχεῖα, ὅπως πνεύματα, τόνους κλπ., δῆθεν χάριν εὐκολίας, χάριν συντομίας καὶ ἀπλοποίησης, γιὰ νὰ μὴν ... παιδεύουν τοὺς νέους μὲ πολλές πληροφορίες καὶ νὰ τοὺς διευκολύνουν στὴν -ἄκουσον, ἄκουσον- ὀρθογραφία καὶ κατανόηση!.

Τόσα χρόνια μετὰ τὴν ἀνοησία τῆς κατάργησης αὐτῶν τῶν τόσο χρήσιμων καὶ ὁμορφῶν στοιχείων τοῦ πλήρως τονικοῦ συστήματος, πὸν ἴσχυε ἤδη ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους (καὶ ὑπῆρχε μαζί μὲ τὴν κλασικὴ παράδοση σὲ ὅλο τὸν ἀρχαιοελληνικὸ κόσμο, ἰδίως στὶς μελωδίες καὶ στὰ μετρικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀπαγγελλόμενων καὶ ἀδόμενων στίχων), μποροῦμε εὐκολὰ νὰ διαπιστώσουμε, ἂν τελικὰ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν...ἐκσυγχρονιστῶν τῆς γλώσσας ἔπιασαν τόπο καὶ πόσον ὠφελήθηκαν οἱ ἐπόμενες γενιές, π.χ. σὲ θέματα ὀρθογραφίας ἢ κατανόησης.

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα βιάζεται ἀνὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα ἀπὸ πολιτικούς ἡγέτες πὸν ἐπιθυμοῦν νὰ τὴν ...ἐξελίξουν, ἐπιβάλλοντας τὴν δικὴ τους ἀνόητη ὀπτικὴ πάνω στὶς μέλλουσες γενιές. Θὰ μποροῦσαν νὰ μελετήσουν τί ἔχουν κάνει ἀντίστοιχα οἱ Γάλλοι, μὲ τοὺς τόνους, οἱ Ἴνδοι μὲ τὴ διδασκαλία τῆς Σάνσκριτα, οἱ Ἰάπωνες, οἱ Κινέζοι κλπ. καὶ τότε θὰ καταλάβαιναν ὅτι ἄλλο ἢ φυσικὴ ἐξέλιξη τῆς γλώσσας καὶ τὸ μπόλιασμα τῆς μὲ τὰ λόγια στοιχεῖα καὶ ἄλλο ἢ πίεση γιὰ στράγγισμα τῆς γλώσσας ἀπὸ ὅλα τὰ πανέμορφα ἀρώματα καὶ τοὺς πλούσιους καὶ ζωτικούς χυμούς τῆς.

Ὁ Δρ. Κορκιδάκης, Ψυχολόγος ὁ ἴδιος μὲ σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, στὶς ΗΠΑ, στὴν Ἑλβετία καὶ τὴν Ἀγγλία, γνωρίζει ὅτι ἡ γλωσσικὴ συρρίκνωση συνάπτεται μὲ τὴν ἀντίστοιχη διανοητικὴ (πρβλ. Morin, 1991). Διότι, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὸν σέβεται τὴν Ἑλληνικὴ, ἔχει ἤδη σεβαστεῖ τόσο τὴν Ἀραβικὴ, ὅσο τὴν Ἀγγλικὴ καὶ τὴ Γαλλικὴ στὰ μέρη ὅπου ἔζησε καὶ ὑπηρέτησε. Διότι, ἡ ὀργάνωση τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ δρᾶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ ὄντος ἐν συνόλῳ, ἐκδιπλώνεται καὶ πορεύεται κατὰ τρόπο μὴ-γραμμικὸ καὶ ἐπ' οὐδενὶ χάριν ... ἀπλοποιήσεων, ἀλλὰ περιελίσσεται πολυκυκλικά γύρω ἀπὸ ἄξονες πὸν ἔχουν νόημα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀπὸ στιγμὲς πὸν σχετίζεται μαζί τους, γιὰ τὴ νοηματοδοτοῦν διαρκῶς τὴν σχέση μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ ὅλον στὸ ὁποῖο ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνήκει. Καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ ἀνὰ χεῖρας πονήματος, γνωρίζει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πορεία του στὸ βίον δὲν λαμβάνει χώρα σὲ ... κενὸ ἀέρος, οὔτε νοηματοδοτεῖται ἀπὸ ὄρους πὸν ἔχουν ὑποστει ψευδοτυποποιήσεις, χωρὶς οὐσία γιὰ τὴν ὑπαρξη.

Ἡ ἔκταση καὶ ἡ φύση τοῦ σύντομου αὐτοῦ προλογικοῦ σημειώματος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶ περαιτέρω. Κλείνοντας, καλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ παρακολουθήσει μὲ προσοχὴ τὸν ὑψηλὸ λόγον ἑνὸς ἀνθρώπου λογίου, συγχρόνου μὲ ἐμᾶς, ἀλλὰ καὶ μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς ποὺ εἶναι διαρκῶς παρούσα, ποὺ μᾶς ζωοποιεῖ, γιατί κάνει τὸν ἦχον τῶν Ὀρφικῶν κειμένων νὰ θροῖζει γύρω μας, τὴν Ὀμηρικὴ γλῶσσα ποὺ μᾶς ὑπνωτίζει σὰν ἱεροφάντης, ὅταν τὴν ἀγγίζουμε καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ Ἐκκλησιαστή, ἀλλὰ καὶ τοῦ «Μεγάλου Κανόνος» τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης, ποὺ ἀφήνει τὸ μέλισμά της νὰ κάμψει τὶς ἀντιστάσεις μας καὶ νὰ παρασυρθοῦμε στὸν οἰκεῖον της ρυθμὸ. Δυστυχῶς δὲν εἶχα προσωπικὰ τὴ δυνατότητα νὰ κοιτάξω ξανὰ τὶς πηγές καὶ τοὺς κώδικες ποὺ συμβουλευτήκε, φτάνει ὁμως ὁ Πίναξ Βιβλιογραφίας.

Μαγεύομαι ὅμως ἀπὸ αὐτὴ τὴν «Αἰώνια Φιλοσοφία» ποὺ μεταλαμπαδεύει, κάθε φορὰ ποὺ κάποιος νεότερος πέφτει στὴν «παγίδα» νὰ συνομιλήσει μαζί του, καὶ εἴτε ἀπὸ προπέτεια, εἴτε ἀπὸ προθυμία, πιστεύει ὅτι θὰ βγεῖ εὐκόλα καὶ γρήγορα νικητὴς σὲ ἕναν σύντομο ἀγῶνα λόγων μὲ τὸν κραταῖον Ἀλεξανδρινόν. Ἐκεῖνος, -σὰν γνήσιος ἀπόγονος τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ, ποὺ βιαζόταν νὰ ξημερώσει ἡ μέρα γιὰ νὰ ορμήξει στὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀγορὰ καὶ νὰ βρεῖ πρόθυμους συνοδοιπόρους, γιὰ νὰ *Διαλεγεί* μαζί τους καὶ νὰ ἀσκήσει τὴν Μαιευτικὴ, -στὴν ἀρχὴ κάθε συζήτησης προσποιεῖται τὸν μή-ειδικό, τὸν συνηθισμένο ἄνθρωπο, ποὺ ἀγνοεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ λόγου ποὺ παρουσιάζει ὁ συνομιλητὴς του, δίνοντας τὸ θάρρος σὲ ἐκεῖνον νὰ ξεδιπλώσει πιὸ ἐλεύθερα τὶς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματά του. Ἐπειτα, μὲ τὴν ἡσυχία του, τὸν ἀναμένει γιὰ νὰ ἐξετάσει μαζί του τὴν ἀλήθεια τῶν λόγων ποὺ ἀκούστηκαν καὶ νὰ συνεισφέρει στίς ἀναζητήσεις τοῦ συνομιλητῆ του, προσποιούμενος διαρκῶς ὅτι δὲν ξέρει πολλά, ἀλλὰ ὅσα λέει «κάπου τὰ εἶδε ἢ κάπου τὰ διάβασε». Καὶ ὁ συνομιλητὴς του ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μαθαίνει. Μαθαίνει σὲ ἄλλη βάση, ἀκόμη καὶ ὅσα νόμιζε ὅτι ἐγνώριζε. Ἀλλὰ μαθαίνει καὶ αὐτὸ ποὺ ἤθελε κατὰ βάθος νὰ μάθει, αὐτὸ ποὺ τὸν κάνει νὰ χαμογελᾷ, γιατί τοῦ θυμίζει ποιά εἶναι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στίς λογῆς, διάσπαρτες, ἀνούσιες πληροφορίες τῆς καθημερινότητος καὶ στὴ Γνώση. Αὐτὸς εἶναι, ἀγαπητοὶ ἀναγνώστες, ὁ σύγχρονος καὶ ταυτόχρονα ἀείζωος «διδάσκαλος», ποὺ δὲν θέλει νὰ τὸν προσφωνοῦν μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ σπουδαίους τίτλους του, ἀλλὰ ἀπαντᾷ καὶ διαλέγεται μὲ ἀνοιχτὴ καρδιά, σὲ ὅποιον τὸν φωνάζει μὲ τὸ μικρὸ του ὄνομα.

Ἐξομολογοῦμαι ὅτι κάθε φορὰ πού μου ἀπαντᾷ, ἀπό μέσα μου ἀκούγεται σάν μακρινὸς ἀπόηχος, ὁ Βυζαντινὸς τίτλος **τιμῆς**⁵ καὶ ἡ Καβαφικὴ ἐπωδὴ: « **κύρ Μανουήλ Κορκιδάκης** »!

Ἀθήνα, 9 Δεκεμβρίου 2019

Δρ Χρῆστος Κεχαγιάς
Διδάσκων «Φιλοσοφία Παιδείας» καὶ «Ἐπιστημολογία»
εἰς τὴν Σχολὴν «Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς»
τοῦ Ἐθνικοῦ & Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Ὁ προπαρατεθειμένος Προλογισμὸς ὑπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ ἐκπαιδευτικοῦ λειτουργοῦ καὶ ἀξίου συναδέλφου Δρος Χρήστου Κεχαγιά, ἱκανοῦ περὶ τὴν Παιδείαν καὶ παραλλήλως εὐρυμαθοῦς ἐπιστημολόγου καὶ ἀρχαιοδίφου τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτιστικῆς Κληρονομίας “οὐ τοῦ τυχόντος, ἐξ αἰτίας τῆς πολλῆς πηγαίας «φιλότητος» τῆς καιομένης ἐν αὐτῷ καρδίας”, ἐκτιμᾶται ὅτι περιέχει ὑπερβολὰς περὶ τὴν «σμικρότητα» τοῦ γράφοντος, «ὡς ἐμοὶ δοκεῖ», συμφώνως πρὸς τὸν παράγοντα τῆς «αὐτοεκτιμήσεως» κατὰ τὴν Ἀντλεριανὴν Ψυχολογικὴν θεώρησιν.

Ὅλα αὐτὰ μου θύμισαν ὅτι ἐφαρμόζει τὴν προτροπὴν τοῦ Παύλου: « Διὰ τῆς τιμῆς μας προηγούμεθα ὁ ἓνα ἀπὸ τὸν ἄλλον, με τὴν βιασύνη δεν φαινόμεσθε οκνηροὶ στὴν σκέψι, στὸ μυαλό, καὶ ὄντες θερμοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Κυρίου δουλεύοντες ὡς ὑπηρετές τοῦ Θεοῦ, καὶ παραλλήλως θεοκλείνει τὴν ιδιότητά του ὡς καλοῦ γνώστου τοῦ μυστικοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν δική μας Ἑλληνικὴ Γλῶσσα «Τῆς τιμῆς ἀλλήλους προηγούμενοι, τῆς σπουδῆς μὴ ὀκνηροὶ τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ Κυρίῳ (ὡς θεράποντες) δουλεύοντες, παραλλήλως πρὸς τὸ ὅτι ἐκ τῶν ὄσων γράφει, ἀποδεικνύει τὴν ιδιότητά του ὡς γνώστου τοῦ μυστικοῦ τῆς «παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας (τῆς Ἑλληνικῆς), περὶ τῆς οἰκοδομήσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ «ἔσωτερου προσώπου» παντός νέου «παιδευομένου» καταλλήλως «βάσει τῆς κλίμακος τῶν Πλατωνικῶν ἀρετῶν, τῶν ἐξῆς:

Αἰδώς - Σωφροσύνη - Ἀνδρεία καὶ Δικαιοσύνη.

Αἰ ἐν λόγῳ ἀρεταὶ ἐπιστεγάζονται ὑπὸ τριῶν ἐτέρων:

Πίστις - Ἐλπίς - (Φιλότης) Ἀγάπη, τῶν χαρακτηριζομένων ὡς ὑπερβατικῶν.

Αἰ συγκεκριμέναι «δεξιότητες»-ἀρεταὶ στηρίζουν τὴν «Οἰκοδομὴν Σοφίας», συμφώνως πρὸς τὴν ρῆσιν: «Ἡ Σοφία ὠκοδόμησεν ἑαυτῇ Οἶκον καὶ ὑπῆρξε στήλους ἐπτὰ (Σοφία Σολομῶντος τῆς Π.Δ.), ὁπόθεν προάγεται ἢ διὰ βίου προσπάθεια, πρὸς ἐπίτευξιν τῶν Δελφικῶν παραγγελμάτων «Γνώθι σαῦτόν» καὶ «Μηδὲν ἄγαν (πράσσε)!

Εὐγνωμόνως διακείμενος
ὁ Γράφων
Γέρων ὄνειροπόλος οὐτοπιστής
πλήν Ἑλληνα
Ε.Κ.

⁵ Ἀνάλογος τοῦ *sir*, τοῦ Κυρίου ἐνός χώρου

ΠΙΝΑΞ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Chatzidaki, N., & Kechagias, C. T. (2019). «Can We Teach Creativity? Extending Socrates's Criteria to Modern Education», *The Journal of Aesthetic Education*, 53(4), 86-98.
- Duhoux, Y. (2005). «Les nouvelles tablettes en linéaire B de Thèbes et la religion grecque», *L'Antiquité classique*, 1-19.
- Humbert, J. (1972). «*Histoire de la langue grecque*» (No. 1483). Presses universitaires de France.
- Jaeger W., (1968), Παιδεία, «Paideia: The ideals of Greek Culture, Translated by G. Highet», (Oxford 1939) μετάφ. Γ. Βερροίου, Αθήνα
- Kechagias, C. (2009), «On the nature of position», *Athens: Herodotos*.
- Kechagias, C. T., & Antoniou, A. S. (2019). «Goddess Athena as leader and mentor in Homeric epics» In *Women, Business and Leadership*. Edward Elgar Publishing.
- Maritain J. (1960), «*La philosophie d' Histoire*», (Paris)
- Nanopoulos D. & Mavromatos N., (1998). «On Quantum Mechanical Aspects of Microtubules». *Int. J. Mod. Phys. B*12 (517).
- Nietzsche F. (1993), «Η Φιλοσοφία στην Τραγική Εποχή των Ελλήνων», εκδ. Εκδοτική Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Piaget J. (1975), «L'équilibration Des Structures Cognitives: Problème Central Du Développement», Paris: Universitaires De France.
- Plutarchus, «*Moralia*», vol. III, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1987.
- Porter, J. R. (1999), «Euripides, Selected Fragmentary Plays ed. by C. Collard, MJ Gropp, KH Lee», *Echos du monde classique: Classical views*, 43(3), 403-411.
- Risch, E. (1976). «Il miceneo nella storia della lingua greca», *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, (23), 7-28.
- Ross W.D. (1946-ed.), «The Student's Oxford Aristotle: Volume VI, Politics and Poetics», London: Oxford University Press
- Vernant, J-P. (1989), «Μύθος και Σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα», 2η έκδ., εκδ. Δαίδαλος, Αθήνα.
- Wilke H., (1996) «*Εισαγωγή στη Συστημική θεωρία*», εκδ. Κριτική
- Wittgenstein L. (1977), «*Φιλοσοφικές Ερευνες*», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Καστοριάδης, Κ. (1991). «*Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου*». Ζ. Σαρίκας, Αθήνα.
- Καστοριάδης, Κ., & Χαλικιάς, Σ. (2008). *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*. Kedros.
- Κεχαγιάς, Χ. (2016). Αμοιβαιότητα και ανταπόδοση, μορφές και οι απαρχές της Φιλοσοφίας της Παιδείας. *ΗΩΣ, τόμος, 4*.
- Κορκιδάκης Έμμ. (2008), «Τα 4 είδη Γνώσεως και η σύγχρονος Επιστημολογία»,-Γεν. επιστημον. Εισήγησις εις «Θερινόν Σχολείον» Δελφών, της Σχ. «Επιστημών Αγωγής», ΕΚΠΑ, Αθήναι
- Κορκιδάκης Έμμ. (2009), «Μία προσέγγισης των «Ηθικών» του φιλοσόφου Πλουτάρχου», Αθήναι.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν. (1964). μτφρ. *Ηροδότου "Ιστορία"* 1. 58.1. ΚΛΕΙΩ. Αθήνα: Γκοβόστη
- Όμηρος, «*Οδύσσεια*», τόμ. Α & Β, μτφρ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, 2006
- Παρμενίδης ο Ελεάτης, «*Περί Φύσιος*», τόμ. Α & Β, εκδ. Ζήτρος, 2003
- Πίνδαρος, (Ολυμπ. Ισθμ. Νεμ. Πυθ., αποσπ.), έμμετρον μτφρ, εισαγ., σχόλια Λεκατσά Π., εκδ. Αρχαίος Εκδοτικός Οίκος Δημητράκου, Αθήνα, 1983.
- Πλάτωνος «*Κρατύλος*», εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.ε.ε.
- Προμπονάς, Ι.Κ. (2010, Ιούλιος, 7). «*Η καταγωγή της ελληνικής γλώσσας*». Περιοδικό Άρδην-Ρήξη (τ. 52), στο: <https://ardin-rixi.gr/archives/6702> (τελευταία πρόσβαση: 06/11/2019)
- Τζάνη, Μ.(2004), «*Κοινωνιολογία Παιδείας*», εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
- Τζάνη, Μ. (2005). «*Μεθοδολογία έρευνας κοινωνικών επιστημών*». Αθήνα: Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Τζιροπούλου-Εύσταθίου Άννα (2011), «*Η Αρχιγένεθλος Ελληνική Γλώσσα*», Αθήναι, Εκδ. Γεωργιάδης
- Τολστόι, Λ. 2011: «*Πόλεμος και Ειρήνη*», τόμ. 1-4 (μτφρ. Αντρ. Σαραντόπουλος, επιμ. Θεόδ. Μουσιάδης). Αθήνα: Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος
- Τριανταφυλλίδης Κων. (2014) «*Η Γενετική Ιστορία της Ελλάδος –Το DNA των Ελλήνων*», Έκδ. ΑΠΘ, Θεσ/νίκη
- Χουρμουζιάδης, Γ. (1996). «*Το Δισπηλιό της Καστοριάς: ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός*», Θεσσαλονίκη: «Κώδικας».
- Georges Jean (1991) «*Γραφή, ή Μνήμη των Ανθρώπων*», Έκδ. Δεληθανάση, Αθήναι